

Принудни канибализам у концентрационом логору Јасеновац

Тања Тулековић

UDK 343.819.5(497.5+497.6)"1939/1945"

DOI: 10.7251/TOP1703064T

Виши кустос, ЈУ СП Доња Градина;
tanjatulekovic@jusp-donjagradina.org

Апстракт: Концентрациони логор Јасеновац познат је по звјерствима која су почињена у њему. Логораши су понижавани, психички и физички малтретирани, мрцварени. Усташе су биле врло домишљате када је ријеч о изналажењу нових начина мучења и ликвидације жртава. Убијало се хладним оружјем – сјекирама, ножевима, камама и тако редом. Логораши су оскудијевали у храни, питкој води, хигијена је била на врло ниском нивоу. Сви наведени фактори, уз онај најважнији, како преживјети, довели су до низа психичких обољења односно психичких поремећаја. Једно од њих, изазвано несташицом хране, јесте принудни канибализам.

Кључне ријечи: концентрациони логор Јасеновац; логораши; храна; глад; психозе; канибализам

У књизи „Увод у физичку антропологију древних популација“ Марија Ђурић Срејић констатује: „О људождерству се данас говори са ужасавањем: једење људског меса сматра се патолошком, ретроградном појавом која је израз најпримитивнијег нивоа свести. Савремени цивилизовани човек и даље повезује канибализам са дивљим народима који се, будући да им је етика на најнижем ступњу, хране људским месом као и сваком другом намирницом“.¹ Наводећи даље три облика канибализма, Марија Ђурић Срејић помиње и „принудни канибализам“² изазван несташицом хране. У концентрационом логору Јасеновац управо се и десило више случајева таквог канибализма, канибализма узрокова-

¹ Марија Ђурић Срејић, *Увод у физичку антропологију древних популација*, Београд 1995, 116-117.

² Исти, 119.

ног несташницом хране. „Јер човјек у логору поживинчи, замру му чула и замре оно што је у њему људско“, ријечи су логораша Мартина Седлара.³

Исхрана логораша

Исхрана логораша била је врло лоша. Храну су добијали два, рјеђе три пута на дан. Хљеб није био редован уз оброк.⁴ Логораш Ђука Паздријан каже:

„Јеловник логора је у моје вријеме изгледао овако:

Доручак: $\frac{1}{2}$ литре млаке воде и у њој не више од 1 жлице кукурузног брашна.

Ручак: Грах непробран, скухан без соли и масти. Круха смо добивали једну кришку за цијели дан.

Вечера: (ако је била) тзв. пура, али више вода без соли и зачина.

Тај јеловник водио је равно у гроб. Стога није чудо што смо крали чак и напој од свиња које су биле товљене за усташку кухињу. Терет логора су лакше подносили сељаци неголи грађани и школарци.“⁵

Ервин Милер каже:

„Јутром за доручак топла вода, мутна од кукурузног брашна. Добивали смо, наиме, 100 г кукурузног брашна на дан. Соли није било, још мање масти, а поврће које се стављало у јуху састојало се углавном од покварена купуса, нешто крumpира и сточне репе. Укратко, била је то мутна, топла вода без укуса“.⁶ О начину исхране даље наводи: „У Јасеновцу узалуд тражиш цвијеће и птице. Цвијеће није расло у Јасеновцу! Једва неки коров, и ту и тамо коприва. Брао сам и јео коприву, јер сам чуо да има важна својства. Испрва ме пекла, али кад сам се навикао, нисам више ништа осјећао. А птице, оне једноставно нису долазиле у Јасеновац. А био сам жељан цвркута птица!“⁷

³ Dragoje Lukić, *Bili su samo deca*, Laktaši-Beograd 2000, 178.

⁴ Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb 1946, 19.

⁵ *Riječi koje nisu zaklane*, III, Jasenovac 1977, 35.

⁶ Erwin Miller, *Izabran za umiranje*, Zagreb 2004, 11.

⁷ Исти, 13.

Др Никола Николић истиче да убијање глађу представља посебно, најужасније поглавље у јасеновачком логору уништења. „Организам оног кога треба 'тихо ликвидирати', убити 'природним' начином, за лаичку логику треба истодобно напасти у два правца: натјерати га на тешки и дуготрајни рад, душевно ломити шиканирањем, терором итд., и не дати му храну пријеко потребну за рад тјелесне машине. Тада он најприје потроши резервну храну тијела (масти, шећера, протеина), а затим по законима физиологије, почиње трошити и материју свог властитог тијела, потребну за одржавање његових функција. У почетку он троши, по закону важности и приоритета функција, она своја ткива која нису за функције тијела најважнија: масти и шећер мишића, а тек касније и саме виталне супстанције других важних органа: јетара, плућа, жлијезда, а најкасније мозга и срца. Тим се начином, одузимањем хране, организам најдрастичније повређује у цијелости“.⁸ Говорећи даље о јасеновачком „менију“, др Никола Николић наводи: „Смањивши намјерно енергетску количину хране на 500 калорија, умјесто 3200 дневно за једну особу, и квалитативни омјер на нулу, усташе су тим једним најужаснијим ударцем погодили људе у њихове виталне центре. Они би без икаквих других мјера и средстава само том мјером сигурно уништили све заточенике. Брзо би се потрошиле резерве у тијелу код свих оних заточеника, које су они затворили у логор, потребне да би се компензирао мањак калорија. Послије те фазе, двије седмице касније, настала су оштећивања тијела са свим безуспјешним заштитним покушајима путем специфичних његових реакција“.⁹ Ријечима др Николића, логораша су постајали апатични, меланхолични, западали у психозе глади, добијали оток ногу и тијела.¹⁰

Цадик И. Данон, описујући свој долазак у логор, присјетио се сусрета са стрицем Гедаљом, који је на крају умро од глади у логору:

„Очигледно, тешка и дуготрајна глад убила је у њему све емоције. Да бих га мало утешио, рекао сам му да су га поздравили жена и син. То сам, у трену, измислио, у нади да ће га обрадовати вест да су му жена и син живи, али на његовом лицу нисам запазио никакву промену. Само је тихо рекао: То ме више не занима. Једино ми је стало да се наједем.“¹¹

⁸ Др Никола Николић, *Јасеновачки ло̄ор*, Београд 2015, 125.

⁹ Исти, 139.

¹⁰ Исти, 140.

¹¹ Cadik I. Danon Braco, *Sasečeno stablo Danonovih*, Beograd 2007, 90.

Оваквим начином исхране усташе су психички и физички исцрпљивали логораше. Уз тежак физички рад који су логораша радили под присилом, и катастрофалне хигијенске услове, логораша су били изложени и различитим епидемијама попут тифуса, дизентерије и других болести пробавних органа. Године 1942, услед једне од епидемија, умрло је око 1800 логораша.¹²

„За нас је умријети од глади било најгоре, и најтеже“.¹³

Психозе глади

Психоза је душевно расположење, настројеност, опште стање узрујаности, обузетост неким догађајем.¹⁴ У књизи „Јасеновачки логор“ др Никола Николић пише о психозама глади, и истиче:

„Јасеновачка се психоза глади очитовала у замршеним знаковима, понајприје необузганим нагоном за тражењем било какве хране без избора. Свима је било добро познато да се крађа једног крумпира или рајчице или кукуруза одмах плаћа смрћу. Људима се, гоњеним тим нагоном, замрачио разум, утрнуо сваки траг плашљивости за живот, стално су крали крумпира, кукурузе и бивали стријељани и клани сваки дан ради те 'крађе'. У сваком случају смрт је била неминовна: од глади или од ножа. Заиста ту разум нема шта да суди. Због тога је тај силни нагон глади патолошки и као такав се не може излучити од опћег стања. Такав човјек, с таквим повредама, због своје нагонске силе трпа у себе без труна премишљања, без критичности, да ли ће његови пробавни апарати, који су већ оштећени, уопће моћи то несажвакано и прогутано јело пробавити. Што се обично догађа? Прво наступи штучање, тежина у желуцу, повраћање, затим диспептични прољеви, који обично сврше смртно. Психа је таква човјека с патолошким нагонима глади потпуно подвргнута том нагону, а испољује се у различитим манифестацијама.“¹⁵

Глад је помутила разум и младом Рафи, о чему свједочи Цадик И. Данон:

¹² Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb 1946, 19.

¹³ Egon Berger, *44 mjeseca u Jasenovcu*, Zagreb 1966, 38.

¹⁴ Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zagreb 1974, 1082.

¹⁵ Др Никола Николић, *Јасеновачки логор*, Београд 2015, 241.

„Поред мене је радио Рафаел, младић мојих година кога смо звали Рафо, висок, леп али видно ослабио од гладовања. Из кухиње је изашао усташа носећи канту пуну отпадака и просуо их на место одређено за ђубре. Биле су то коре од кромпира. Рафо је гледао са узбуђењем у ту гомилу отпадака. Када се усташа вратио у кухињу и затворио врата, Рафо је погледао лево-десно, да би видео има ли у близини још неки усташа. Пошто се уверио да никога од њих нема, спустио је лопату којом је насипао шљаку и, са оно мало снаге коју је још имао, потрчао ка гомили. Клекнуо је и са обе руке грабио прљаве љуске и трпао их у уста, једући халапљиво. Затим је обема рукама напунио џепове, а на крају је почео да трпа и у њедра. У том тренутку отворила су се врата усташке мензе и изашао је усташки официр, бришући уста рукама. Очигледно, управо је био добро ручао. Након неколико корака, окренуо се удесно и угледао Рафу како клечи и граби коре. Лаганим кораком, на прстима, кренуо је према њему, прилазећи му с леђа. Скаменио сам се, очекујући шта ће се десити. Рафо га уопште није видео, и даље је пунио своја њедра. Усташа му је пришао, левом руком га ухватио за чело, а десном извадио каму из корица и брзим, вештим покретом пресекао му врат. Крв је шикнула из пререзаног грла, а Рафо се срушио преко ђубришта. Неколико паса, који су увек лутали по логору, пришло је и почело халапљиво да лиже топлу људску крв“.¹⁶

Илија Ивановић наводи да је иза логорске кухиње била велика троугласта њива коју су логораши узорали и засадили купус. Иако је приступ био забрањен, глад је надјачала страх и многи су успјели неопажено да се домогну главице купуса.¹⁷ Али не сви: „Примијетих једног заточеника како се провлачи кроз жицу, улази у њиву, чупа главицу купуса и враћа се назад. У ходу је тргао лишће са главице и халапљиво га гутао. Успорих ход желећи да ме стигне, у нади да ће ми дати који лист, али истог тренутка ме стресе гласна команда: Стој, пуцају! Угледах усташу како трчи из кухиње, гдје је изгледа био у засједи, и носи пиштољ у руци. Несретник са купусом је стао, а ја продужујем мало убрзанијим кораком према 'Циглани', пратећи погледом шта ће се догодити. Логораш укочено стоји. Усташа долази до њега, ставља пиштољ у футролу и иронично говори: Хоћеш купуса, је ли? Одавно ја тебе вребам. Ово ће ти бити посљедње што си појео. Јадни заточеник поку-

¹⁶ Cadik I. Danon Braco, *Sasečeno stablo Danonovih*, Beograd 2007, 130.

¹⁷ Илија Ивановић, *Сејегок јасеновачкој љакла*, Бања Лука 2006, 83.

шава да се оправда, говорећи да му је то први пут и да више никада неће то учинити, али узалуд. Зликовац вади каму, обара логораша и коље. Један крик, затим крклање, трзаји закланог и све се утиша. Прескупа би главица купуса“.¹⁸

Петорица логораша су у фебруару 1942. године покушали да ископају неколико кромпира скривених у земљу. Међутим, откривени су у тој намјери и одведени Ивици Матковићу. Казна је била слједећа: логораша су морали да се скину голи, усташе су им свезали жицу на леђа те их за руке објесили. У таквом положају су висили читав сат, дрхтећи од зиме. Тијело им је потпуно било поплавало. Након сат времена су одвезани и убијени метком у потиљак. Све ово морали су да гледају остали логораша којима је запретијено тежом казном уколико се понови крађа хране.¹⁹

„Једном када смо стајали у реду за храну (давало се парче црног круха), том приликом је мој брат од стрица Гојко Батајић, рођен 1930. године, покушао да узме још једно парче круха, али су га ухватили и наочиглед свих нас у колони одсјекли му лијеву руку до лакта“.²⁰

О глади у концентрационом логору Јасеновац Ервин Милер каже слједеће:

„Није било логораша који није чезнуо да се добро наједе. Није било важно чиме, само нека буде сит! Не једном сам чуо ријечи: 'Само да се поштено наједем, па макар крепао!'. Кад си мјесец дана у логору више и не спомињеш своје најдраже и најмилије тако да те други чују, једино још ноћу, тихо, на свом биједном лежају. Тада још можеш и заплакати, или ако вјерујеш у Бога (или још вјерујеш) помолити се и зажељети оно што се ионако неће остварити. Можеш и сањарити, јер то по дану ионако не можеш; по дану робујеш, примаш батине и, ако имаш среће, остајеш жив. Очи логораша увијек су упрте у земљу. По њој он тражи отпатке хране, опушак усташине цигарете и враг би га знао шта све не. Никад нисам могао схватити зашто се људско биће толико понижава, да пристаје посегнути за

¹⁸ Илија Ивановић, *Сеједок јасеновачкој њакла*, Бања Лука 2006, 83.

¹⁹ Mirko Peršen, *Ustaški logori*, Zagreb 1990, 171.

²⁰ Тања Тулековић, *Књиџа из тишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међења 1941-1945. јодине*, Јагодина - Доња Градина 2012, 45.

усташиним опушком? Разумијем потрагу за храном, па макар и са ђубришта, али за пикавцем?! Ушло је то у крв логораша, то да спуштене главе баца поглед на све стране, не би ли примијетио штогод што би се могло стрпати у уста“.²¹

Логораша су разговарали о различитим врстама хране, о јеловнику какав би вољели да имају. „Слушао сам двојицу изгладнелих. По говору сам закључио да су Загрепчани и интелектуалци. Један од њих је говорио шта би најрадије појео за вечеру, наводећи детаљно: предјело, главно јело, слаткише, салате, пиће и остало. Други се није слагао са претходним менијем, па је рекао шта би он радије јео. Тако, уместо бечке шницле он предлаже поховане пилиће са младим кромпирићима и грашком, уместо палачинки вруће крофне. Жустро су бранили своје предлоге, очигледно не схватајући да је то само игра маште. Било ми их је жао, а истовремено, били су ми смешни, јер нисам могао да схватим њихову нереалност. Али тада још нисам био изгладнео. Био је то мој први дан у логору. Дугачак, дан први“.²² Након првог дана, услиједила је „логорска рутина“ па су такве сцене постајале свакодневне. „Виђао сам логораше који су нашли комад одбачене кости како дршком од кашике, коју би наоштрили на неком камену, стружу њену шупљину. Изгребали би на тај начин нешто мало белог праха и то дршком од кашике стављали у уста. Сећам се Јакице, мог вршњака из Сарајева, који је на земљи нашао смрзнуту прљаву главицу црног лука. Халапљиво ју је појео, не бришући је. Исте вечери добио је страшне грчеве у стомаку и сваки час је трчао до кибле. Ујутро више није могао да се дигне и остао је лежећи. Поред свих тих зала савладала га је и тешка дизентерија праћена jakim проливом и одливом крви“.²³

„Глад, глад је викала из људи, проклињала, пријетила, уносила немир и мржњу. Ноћ је умирила све. У сну су људи тражили заборав“.²⁴

Како је навео др Николић: „Анимални егоизам јавља се као посљедица психотичног нагона глади. При дијелењу оних 30 грама круха људи су за мрвицу режали један на другом грозном мржњом“.²⁵ „Гладни психотичар, тјеран страховитим бичем свог нагона за одржањем,

²¹ Erwin Miller, *Izabran za umiranje*, Zagreb 2004, 26.

²² Исти, 92.

²³ Исти, 133.

²⁴ Ešref Badnjević, *Kroz ustaške logore i zatvore*, Dokumenti ustaškog terora, *Koncentracioni logori*, Reprint izdanja iz 1944. godine, 31.

²⁵ Др Никола Николић, *Јасеновачки лојор*, Београд 2015, 243.

често изгуби моралне особине“.²⁶ Посебна манифестација психозе глади у концентрационом логору Јасеновац била је канибалска психоза, карактеристична за децембар 1942. и јануар 1943. године у логору III-Ц.²⁷

„Прије него што човјек посегне да једе сирово људско месо свог умрлог друга, треба да у његовој психи дође до големих, корјених и дубоких промјена. Одвратност при самој тој помисли изазива у човјеку одлучан прекид таквих мисли и разговора. Сама помисао или ријеч 'јести људско месо' изазива у човјеку подражај на повраћање. То је одвратност укоријењена већ генетички. Глад руши и саму супстанцију инструмената 'психе' мозга и разрађује и бестијализира његове функције. Нису то више људи. Остали су само нагони за очување живота, али сви су центри, у којима стоји 'свијест', 'морал', 'појмови о личности', изблиједјели. Остали су витални центри 'старог мозга', рибљег мозга из девонске природе“.²⁸

Егон Бергер, логораш који је провео 44 мјесеца у концентрационом логору Јасеновац, у својој књизи, говорећи о глади наводи:

„Једног дана стајали смо у реду да примимо ручак. У казану је био купус, или - како смо ми звали - чај од купуса. До казана је дошао Мартон, велетрговац из Загреба. Изгледа да је од слабости и зиме изгубио равнотежу кад се нагнуо над казан, и наједном паде у њега. Друга двојица која су била на реду изваде га из врућег казана и баце га у страну. Био је мртав. Нитко се није макнуо од казана, премда су по њему биле расуте стотине ушију са Марковог тијела, прљавштина и крв. Уши су се налазиле још по казану кад сам и ја дошао на ред, а био сам тридесети по реду од Мартона. Примео сам храну и сјео недалеко Мартоновог тијела на једно дрво. Глад ме страховито мучила. Несвесно погледам на трупло Мартона. Из њега се још увијек пушило од вруће казанске воде. Поглед ми паде на његово ухо. Било је лијепе ружичасте боје. Дође ми наједном жеља да га одрежем и поједем“.²⁹

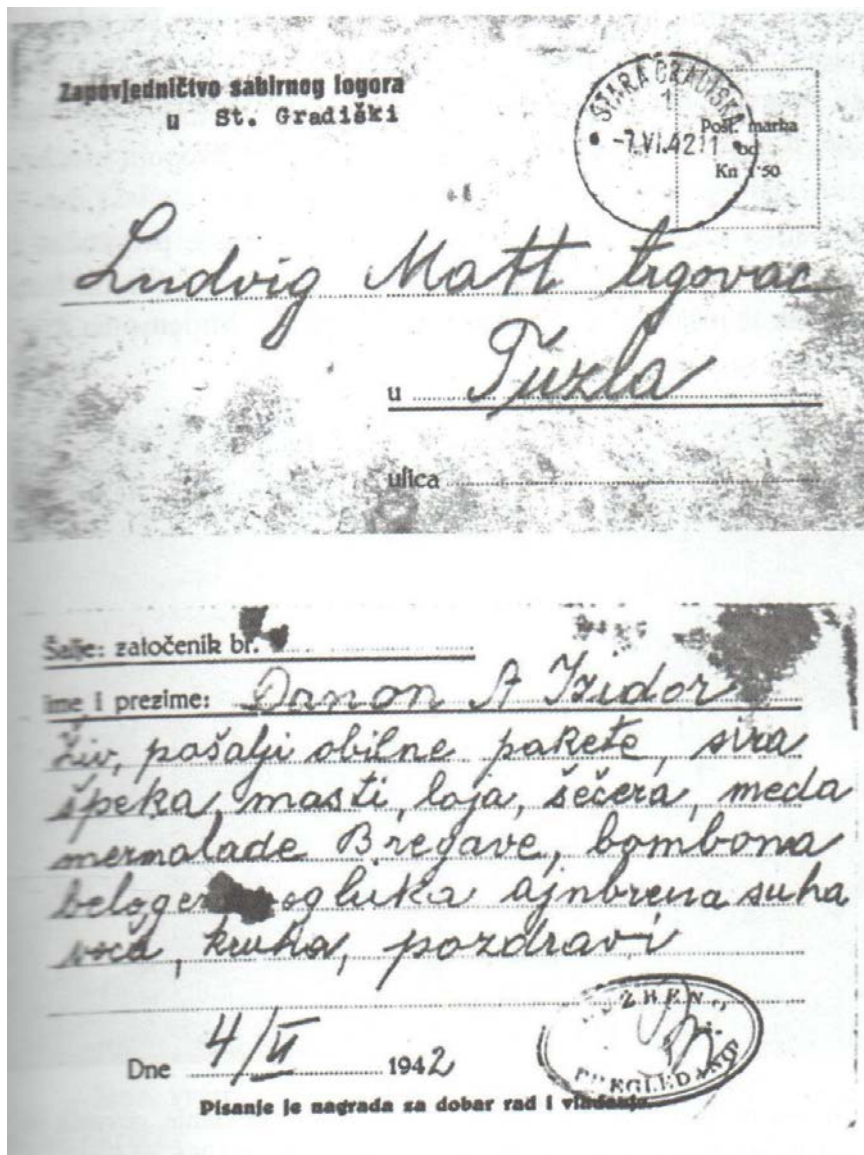
²⁶ Исти, 244.

²⁷ Исти, 246.

²⁸ Исти, 246.

²⁹ Egon Berger, *44 mjeseca u Jasenovcu*, Zagreb 1966, 37.

Једна од многобројних дописних карти која свједочи да је глад била једина и главна мисао сваког логораша, те су од својих најмилијих тражили да им доставе обиље хране. Логорске власти су повремено дозвољавале логорашима да пишу породици. Било је допуштено да се напише највише 20 ријечи (преузето из књиге Цадика И. Данона Сасечено стабло Данових, стр. 149).

Услед ограничених количина хране или уопште одсуства хране, стјерани уза зид, борећи се за свој властити живот, рушећи све моралне стандарде, многи логораши концентрационог логора постали су „принудни канибали“. Свједочанства логораша доказ су тешког „живота“ у логору, тешког психичког стања логораша и свих њихових покушаја да преживе у том паклу. Концентрациони логор Јасеновац је најзлогласнији и најсвирепији логор у 20. вијеку, мјесто гдје је човјек највише посрнуо у борби за свој опстанак. Мучећи их глађу, усташе нису ни слутиле да ће тај њихов „експеримент“ добити неку другу димензију – човјек је постао звијер.

Принудни канибализам

Велики број мушкараца заробљених за вријеме Козарске офанзиве³⁰ транспортован је у логор Сајмиште³¹ у Земуну. Транспорт 12-14 хиљада српских сељака кренуо је са жељезничке станице Церовљани 13. јула 1942. године у сточним вагонима. У једном вагону налазило се око 70 мушкараца.³² Према ријечима Добриле Кукољ³³, Михајло Галоња свједочио је да су у том логору логораше тјерали да стоје на сунцу. Сунце је пржило а кожа логораша је пуцала.³⁴ Бошко Батајић³⁵, младић из се-

³⁰ Козарска офанзива почела је 10. јуна 1942. године.

³¹ Логор на Сајмишту основан је крајем 1941. године под управом Гестапоа за Србију и командом официра СС. У мају 1942. године добија улогу прихватног логора. У њега су пребацивани логораши из других логора, ради упућивања на принудни рад у Њемачку и друге окупиране земље. Након Козарске офанзиве овдје је транспортован дио логораша из логора Јасеновац и Стара Градишка. <www.starosajmiste.info>

³² Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001, 106.

³³ Добрила Кукољ, актуелна председница Градског удружења преживјелих логораша Другог свјетског рата и њихових потомака, Бања Лука.

³⁴ Тања Тулековић, *Књига из тишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међења 1941-1945. године*, Јагодина – Доња Градина 2012, 48.

³⁵ Добрила (рођ. Батајић) Кукољ: „Брат Бошко имао је 14,5 година. Они су протјерани на Сајмиште код Београда, тамо у логор. Били су изложени вањни, нису били у баракама. Бошко је био млад, био је без ичега на себи. Његова кожа је сва изгорјела. Људи који су били близу њега, око њега, ту његову кожу су дерали и јели... а он је умирао. Можете знати како... како му је било. Ја ни данас не могу тај његов бол, ту жалост, тај његов зов да преболим. Михајло Галоња је био присутан чину нестајања мог брата“; Документарни запис Мире Лолић Мочевих; *Што љејше мјесцо, што већи злочин*, 5. 7. 2015. <<http://lat.rtrs.tv/av/pusti.php?id=50238>>

ла Међеђа, скончао је у мукама. Његову младу, изгорјелу кожу, са њега су тргали његови другови-логораша и јели да би преживјели.³⁶ Након два мјесеца боравка у овом логору, ова група логораша (отприлике њих око 5-6 хиљада који су остали живи) поново је враћена у логор Јасеновац.³⁷ О путовању „Влаком ужаса“ Миливоје Лукач каже:

„Шест дана и шест ноћи путовање је наше било. Шести дан, пред зору, видио сам да смо били заклопљени са обе стране, нико да нам воду дода, тако да смо своју мокраћу пили, а било је случајева да су пили и туђу мокраћу, то је једини начин и било је врло незгодно, непријатно, а можда ме то и спасило. Тад су људи масовно умирали, за тих шест дана, могу рећи да је 40 процената било мртвих. Био је из мог села један дечко, звао се Милинко Мандић, он је задњи умро и њега су збили у ћошак вагона, и однекуд се појавио ножић и почели су са бутине да га сијеку и једу... То месо било је тотално плаво и заударало је. Неки су само пробали да једу и почели су да повраћају“.³⁸

Славко Ђекановић наводи:

„Мој отац Михајло се спасио из Земуна тако што се пријавио да има више година, да га не воде на рад у Њемачку. Возом су доведени у Јасеновац. Ту су стајали у вагонима осам дана, без воде и хране. Толико су били гладни да су покушавали тијела да једу. Одсијеку од другога, и пробају да једу. Глад! Људи су навелико умирали у тим вагонима“.³⁹

Унутар логора Јасеновац, десно од зграде централне кухиње, налазио се логор III-Ц.⁴⁰ У књизи „Зашто Јасеновац“ Марко Ручнов наводи исказ Мирослава Мајсторовића о подјели логораша у логору III на три групације – „А“, „Б“ и „Ц“: „Под 'Ц' су убрајани заточеници новопридошли који су били већ унапријед одређени да их у логору у што

³⁶ Тања Тулековић, *Књиџа из шишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међеђа 1941-1945. Јодине*, Јагодина - Доња Градина 2012, 48.

³⁷ Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001, 106.

³⁸ Исти, 107.

³⁹ Тања Тулековић, *Књиџа из шишине: Усташки злочин јеноцида у селу Међеђа 1941-1945. Јодине*, Јагодина - Доња Градина 2012, 51.

⁴⁰ Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb 1946, 13-14.

краћем року има да нестане. Начини су били и узрочници неодређени, да ли ликвидирање или болест или исцрпљеност, на то се није гледало. 'Ц' одјељење било је увијек пролазног карактера, тако да је повремено стварно опстајало и за такове се већ унапријед доставило да се не уведу у логорску евиденцију. Они из жица нису излазили⁴¹. Главни заповједник овог дијела логора био је заставник Маричић⁴². Опис овог логора даје Лазар Велимировић: „Моја група је утерана у тзв. III-Ц логор, или крвави логор у логору. Била је то жица у жици. Та жица у том унутрашњем логору јасеновачког концентрационог логора била је тако испреплетена да кад би се и пустило да бежиш из логора није се могло побећи“.⁴³

Крајем новембра 1942. године у овом дијелу логора налазило се 140 логораша осуђених на смрт глађу.⁴⁴ Кухиња је порушена, писарна затворена а простор је опкољен још једним редом жице. Постављене су страже око цијелог простора и најстроже је забрањено да се храна доставља логорашима.⁴⁵ На бившем улазу постављена је велика бијела табла на којој је црвеним словима било написано: „ПЈЕГАВАЦ“.⁴⁶ Логораша су били изоловани, без хране, без воде. У почетку су се хранили отпацама које су нашли, чупали су траву и јели, молили логораше изван тог дијела логора да им добаце било шта од хране. Испрва их је за ноћ умирало 1-3.⁴⁷ Што је вријеме више одмицало, бивало је све више мртвих логораша. Избезумљени логораша, исцрпљени глађу, очајнички су викали: „Кру-ха... дај-те кру-ха! У-биј-те... нас!“⁴⁸ Др Јосип Рибони,⁴⁹ логораш из централне логорске писарне, добио је задатак да сваког јутра утврди колико има мртвих како би их логораша-гробари одмах однијели.

⁴¹ Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001, 65.

⁴² Јеролим (Јерко Јере) Маричић, стар око 25 година, родом из Шибеника, остао је запамћен по својој патолошкој структури. Маричић је од стране ЗКХ проглашен ратним злочинцем. Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001, 446.

⁴³ Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001, 78.

⁴⁴ Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, Jagodina 2007, 274.

⁴⁵ Исти, 274.

⁴⁶ Исти, 276.

⁴⁷ Исти, 277.

⁴⁸ Ante Milković, *Nožem i maljem*, Dokumenti ustaškog terora, *Koncentracioni logori*, Reprint izdanja iz 1944. godine, 98.

⁴⁹ Đorđe Miliša, *U mučilištu-paklu Jasenovac*, Zagreb 1945, 92.

„Они, пак, који су још живјели, непомично су стајали лежећи, на најцрнијој им земљи. Тек који од њих једва је пузао, јер од слабости и изнемоглости, ходати више нису могли. Послије надљудских напора и борбе, те посљедња трзаја пред нестајањем свих им кретња, посве смирени са својом најгрознијом судбином, још су само чекали смрт-спаситељицу и спаситељицу свих мука, патња и ужаса... Па ипак појединци међу њима, гмижећи ко црви или ко рањени и сломљени животи, удаљили се од осталих, и далеко негдје, у дубинама самог пакла, радили нешто... превртали, млатили, тукли... Само се то чуло, и затим – видјела ватра... Изгледало је, да у безумљу своме, грију и пале саме себе... При томе ништа нису знали, јер ни гласа им чути било није, а да су се радовали, одао би их хихот луди...“⁵⁰

Ђорђе Милиша даље наводи да је др Риболи, ушавши да броји мртве и живе, осјетио мирис који је допирао из једног угла. У том углу неколико приказа, некадашњих људи, обраслих дугим брадама, у дроњцима, гледали су у ватру на којој се пекло људско месо. На жару су се распознавале танке бутине, ноге, руке... Мало даље лежали су осакаћени лешеве њихових сапатника-логораша.⁵¹ Отрчавши да Матковићу⁵² исприча све што је видио, уз напомену канибализма, Матковић се гротом насмијао и рекао: „Као интелектуалац морао би знати, да је цркотина отров, и да се од тога брже умире отрован. Нека само пеку и једу, прије ће сви поцркати, јер ионако ми то већ предуго траје“.⁵³

Свједок Никола Кухада пред Земаљском комисијом Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача свједочио је овако: „Концем 1942. радио сам на дезинфекцији боксова у једној бараки, удаљеној око 4 метра од логора III-Ц. Налазио сам се на тавану те зграде и од знатижеље сам подигао пар црепова на крову и проматрао шта раде другови, затворени у логору III-Ц, куда нитко више није смио ући, гдје је постављена плоча с натписом: 'Пјегавац'. Видио сам како су поједи-

⁵⁰ Исти, 92.

⁵¹ Исти, 92-93.

⁵² Ивица Матковић, стар око 30 година, родом из Зларина код Шибеника. У „Усташкој обрани“ је већ од септембра 1941. године. Почетком 1942. године постаје Лубурићев замјеник и остаје његов човјек од повјерења до краја рата. Проглашен је ратним злочинцем од стране ЗКХ и ДКЈ.

⁵³ Ђорђе Милиша, *U mučilištu-paklu Jasenovac, Zagreb 1945*, 93.

ни заточеници тргали са љешина мртвих другова месо и одмах га јели, јер већ 17 дана нису добивали никакве хране.⁵⁴

Егон Бергер, говорећи о логору III-Ц, наводи: „Након десет дана гладовања осјетио се по логору мирис цврљеног меса. Тај неугодни мирис долазио је из 'Три Ц'. Тамо су се видјеле као и обично мале ватрице под ведрим небом. У јутро су били позвани гробари и сада се први пута открило да се јело људско месо. То је било у Јасеновцу у јесен 1942. Гробари, који су износили лешеве из 'Три Ц', виђали су да је сваком лешу стражњица изрезуцкана. Сад се сазнало и то откуда потјече сваке вечери онај неугодни мирис цврљеног меса. Резати су могли само на том стражњем дијелу, јер је тамо остало нешто меса“.⁵⁵ Ервин Милер пише:

„Недалеко од наших барака било је једно мјесто, ограђено бодљикавом жицом. Пролазили смо крај њега одлазећи на радове. Није то био велики простор. Ако се добро сјећам, имао је можда 50 квадратних метара. Унутар оградe била су четири ступа која су носила кров од дасака, покривајући простор од можда 10 x 5 метара. У тај је простор било стрпано око 50 логораша. Сви су били у биједном стању и углавном су лежали један уз другога, непомични, ниједи и мртва погледа. Ни гласа нису испуштали. Дан за даном пролазили смо крај њих, па кад их данас дозовем у сјећање, ухвати ме језа. Јер чим би тко од њих испустио душу, они до њега полако би га почели јести. Кренули би од руку, па би прешли на ноге, па затим на образе.. Усташе су уживале. Повремено би долазили и онда би, као што су говорили, 'гледали како један логораш једе другога'. Касније сам дознао да су испрва напросто хтјели видјети колико логораш може издржати без јела. Али како канибализам у то није био укалкулиран, покус се претворио у представу коју је било 'вриједно видјети', па је призор пружао риједак ужитак. Не знам тачно колико су их дуго тако држали, јер су ме пребацили у Стару Градишку, али сам касније чуо да су их ондје држали све до посљедњега, само зато што су били Жидови или Срби“.⁵⁶

⁵⁴ Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb 1946, 58.

⁵⁵ Egon Berger, *44 mjeseca u Jasenovcu*, Zagreb 1966, 70.

⁵⁶ Erwin Miller, *Izabran za umiranje*, Zagreb 2004, 14.

Едо Шајер у интервјуу за Политику 19. маја 2013. године каже: „Сава Петровић из Славоније описао је страшну смрт свог брата од ујака који је био затворен у посебном делу логора у коме су затвореници били потпуно лишени хране и воде све до своје смрти. Када је премијно остали затвореници су га појели“⁵⁷. Управо се због појаве канибализма у концентрационом логору Јасеновац Едо Шајер пријавио за рад на економији у Феричанцима. Стање у логору је било такво да су људи масовно умирали од глади те је Шајер сматрао да је боље да покуша са „радом“ у Феричанцима.⁵⁸

Злогласни логор III-Ц је убрзо након овог догађаја ликвидираан.⁵⁹ Насупрот Јасеновцу, у Доњој Градини⁶⁰, Матковић је једну сеоску кућу дао херметички затворити⁶¹ и у њу је затворио преосталу групу логораша који су ту скончали своје животе.

„Последњих осамнаест логораша пребачено је у Градину и затворено у једну кућу⁶² која и данас постоји у Градини“.⁶³ У тој групи, осуђеној на смрт глађу, налазио се Радивој Муњин⁶⁴. „Већ живи скелети под руководством Муњина успјели су да провале закована врата, али су

⁵⁷ <<http://www.politika.rs/sr/clanak/258245/Ni-Nemacka-nije-imala-Jasenovac>>

⁵⁸ Eduard Šajer, *Miris krematorijuma*, Edicija: *Mi smo preživeli*, Beograd 2001, 64.

⁵⁹ Đorđe Miliša, *U mučilištu-paklu Jasenovac*, Zagreb 1945, 94.

⁶⁰ Село Доња Градина, због своје близине са Јасеновцем, изабрано је као идеално мјесто за вршење масовних ликвидација, а с обзиром на удаљеност од тадашње главне саобраћајнице Босанска Дубица - Босанска Градишка. Више о Доњој Градини: <www.jusp-donjagradina.org>

⁶¹ „Те су их ноћи превезли преко Саве и све најприје стрпали у ону кућу Пере Вукића и затим закључали врата, заковали прозоре и врата дебелим даскама и тако су их тамо оставили да без хране и воде поцркају од најстрашније смрти“ (Dr Nikola Nikolić, *Jasenovački logor smrti*, Sarajevo, 341).

⁶² Кућа Пере Вукића у селу Доња Градина.

⁶³ Eduard Šajer, *Miris krematorijuma*, Edicija: *Mi smo preživeli*, Beograd 2001, 66.

⁶⁴ Радивој (Василија) Муњин, рођен је 9. јануара 1911. године у Србобрану. Завршио је нижу школу Војне академије Војске Краљевине Југославије. У Априлском рату као капетан II класе истакао се у борби са италијанским окупаторским јединицама у Херцеговини, због чега га је петоклонаш-командант односно његов суд осудио на смрт, јер није признао капитулацију. Према неким подацима, по задатку КПЈ приступио је у оружане формације НДХ 22. 9. 1941. године у Сарајеву, добивши чин сатника. Због сарадње са комунистима илегалцима у Сарајеву, заштите невиних сељака од усташа и сукоба са Јуром Францетићем ухапшен је 9. 6. 1942. године и спроведен у логор Јасеновац (Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knjiga II, Beograd 1986, 718).

их одмах дочекали рафали митраљеза и онако полумртве покосили“.⁶⁵ Ова сцена је описана у књизи „Јасеновачки логор смрти“ под насловом 'Јуриш костурова капетана Муњина': „Наједном се зачу с оне стране у Градини неко кријештање и галама. Тада смо имали и шта видјети. Кроз проваљена врата излијетале су неке коштуњаве сабласти, обрасле у браду и косу. Провалили су закована врата и пробили се из куће напоље. Тада смо сви видјели како Муњин распоређује костуре и даје им у руке неке штапове и колчеве. Сам је узео колац и погузивши се, повео своју чету у правцу оне злогласне крушке према 'Чалинкама'! Нетко од усташа је то примијетио са обале и почео викати: 'Побјегоше, држите их!', дерао се из свег гласа усташа са вребачнице и опалио је неколико метака. И друге усташе с ове стране су се ускомешале. Тада су почеле пуцати у правцу бјегунаца. За тили час сви су костури попадали пресјечени рафалима митраљеза. Видјели смо како се усташе купе око Муњиновог леша. Тако је завршио капетан Муњин, као прави војник“.⁶⁶

Жупска редарствена област - Политички одсјек Сарајево издала је сљедећу потврду: „На молбу Муњин Маргите из Сарајева, потврђује од стране ове Области, да је супруг горе именоване Радивоје Муњин преминуо у сабирном логору Јасеновац дне 14. 1. 1943. године“⁶⁷ док је у Обавештењу Жупанства при Поглавнику од 11. марта 1944. године Маргити Муњин писало: „Савезно с Вашим молбама које сте упутили Поглавнику ради обавиести о Вашем Радивоју, бившем оружничком сатнику обавешћујете се, да је Ваш муж на непознат начин нестало из сабирног логора“.⁶⁸

* * *

„Без обзира на пропаганду логора ту се ради о логору најгоре врсте, који се може поредити са Дантеовим 'Паклом!', ријечи су њемачког капетана Артура Хефнера, официра за транспорт (18. новембра, 1942. године).⁶⁹

⁶⁵ Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knjiga II, Beograd 1986, 718.

⁶⁶ Dr Nikola Nikolić, *Jasenovački logor smrti*, Sarajevo, 341.

⁶⁷ Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knjiga II, Beograd 1986, 718.

⁶⁸ Исти, 718.

⁶⁹ Исти, 525.

Закључак

Концентрациони логор Јасеновац заиста је без премца када је ријеч о звјерствима у логорима Другог свјетског рата. То је злогласно мјесто у ком су људи заиста проживјели пакао и то у 20. вијеку. Свакодневно гледајући свирепа убиства, логораши су схватили да ће и они скончати на неки од усташких „начина“. Али њихов највећи страх био је да ће умријети од глади. Мисао о храни била им је водила, због љуске кромпира или листа купуса губили су своје животе. А највећи кошмар, на корак до смрти: определијели су се да преживе једући месо умрлих логораша. Принудни канибализам десио се у концентрационом логору Јасеновац, о чему свједоче свједочанства преживјелих логораша. Не поновило се!

Извори и литература

- Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb 1946.
- Riječi koje nisu zaklane*, III, Jasenovac 1977.
- Ђурић Срејић, Марија, *Увод у физичку антропологију древних популација*, Београд 1995.
- Lukić, Dragoje, *Bili su samo deca*, Laktaši-Bеоград 2000.
- Николић, др Никола, *Јасеновачки логор*, Београд 2015.
- Nikolić, dr Nikola, *Jasenovački logor smrti*, Sarajevo
- Тулеховић, Тања, *Књига из пшине: Усташки злочин јеноцида у селу Међеђа 1941-1945. године*, Јагодина - Доња Градина 2012.
- Ručnov, Marko, *Zašto Jasenovac*, Београд 2001.
- Miletić, Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac*, Јагодина 2007.
- Miliša, Đorđe, *U mučilištu-paklu Jasenovac*, Zagreb 1945.
- Berger, Egon, *44 mjeseca u Jasenovcu*, Zagreb 1966.
- Danon, Cadik, *Sasečeno stablo Danonovih*, Београд 2007.
- Ивановић, Илија, *Свјеток јасеновачког пакла*, Бања Лука 2006.
- Dokumenti ustaškog terora, *Koncentracioni logori*, Reprint izdanja iz 1944. godine.
- Miller, Erwin, *Izabran za umiranje*, Zagreb 2004.
- Peršen, Mirko, *Ustaški logori*, Zagreb 1990.
- Miletić, Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knjiga I, Београд 1986.

Miletić, Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knjiga II, Beograd 1986.
Klaić, Bratoljub, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zagreb 1974.
Старо Сајмиште, web презентација: <www.starosajmiste.info>

Tanja Tuleković

Involuntary cannibalism in the Jasenovac concentration camp

Summary: The Jasenovac concentration camp was infamous for the brutal ways in which it operated. The inmates were subjected to humiliation, psychological and physical torture and starvation. The *ustaše* were very adept to finding new ways to torture and murder prisoners. They used cold weapons - axes, knives, machetes etc. The inmates lacked food and drinking water and the hygiene was at a very low point. With all of these factors came the central motivation of survival, and with it all of the expected psychological disorders. The major one caused by starvation was involuntary cannibalism. The paper primarily uses memoirs of the survivors to reconstruct the occurrences of starvation and cannibalism.